

MACHIAVELLI VE NİZAMÜLMÜLK’TE DEVLET YÖNETİMİ: HÜKÜMDAR (PRENS) VE SİYASETNAME ÜZERİNE KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

Özkan GÖKCAN*

ÖZ

Siyaset bilimi disiplini tarihinde hükmedene devlet yönetimi ile ilgili tavsiyeler verme düşüncesi üzerine kurulu eserlerin önemli bir yer kapladığını söylemek mümkündür. Siyasetname ve Hükümdar’ı nitelikleri ve kapsamaları itibariyle bu eserlerin en önemlileri arasında saymak mümkündür. Bu çalışmada söz konusu iki eser üzerinden Machiavelli ve Nizamülmük’ün devlet yönetimine yönelik düşünceleri ve tavsiyeleri incelenmektedir. Devletlerin nasıl yönetilmesi gerektiği ile ilgili fikirler sunan Nizamülmük ve Machiavelli, düşüncelerinin ve tavsiyelerinin benzeştiği ve farklılaştığı konular üzerinden karşılaştırmalı bir analize tabi tutulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Nizamülmük, Machiavelli, Hükümdar (Prens), Siyasetname

* Arş. Gör. Dr., Munzur Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ozkangokcan@gmail.com.

STATE MANAGEMENT IN MACHIAVELLI AND NİZAMÜLMÜLK: A COMPARATIVE ANALYSIS ON THE PRINCE AND SIYASETNAME

ABSTRACT

It is possible to say that the works based on the idea of giving advice on the state administration had an important position in the history of political science discipline. Because of their It is possible to count Prince and Siyasetname among the most important of these works due to their quality and scope. This study examines the ideas and suggestions of Machiavelli and Nizamülmülk towards the state administration through the two works. This study examines the ideas and suggestions of Machiavelli and Nizamulumuk towards the state administration through the two works. Nizamülmülk and Machiavelli, who provide ideas on how governments should be governed, are subjected to a comparative analysis over issues that are similar and different from their thoughts and recommendations.

Keywords: Nizamülmülk, Machiavelli, Prince, Siyasetname

GİRİŞ

Siyaset bilimi disiplini tarihinde hükmedene devlet yönetimi ile ilgili tavsiyeler verme düşüncesi üzerine kurulu eserlerin önemli bir yer kapladığını söylemek mümkündür. Bu eserler arasında yer alan Siyasetname ve Prens'in gerek nitelikleri ve kapsamı gerekse aynası oldukları iki farklı düşün dünyasına ve medeniyete ilişkin yansıttıkları bilgiler nedeniyle siyaset bilim literatüründe ayrı bir yere sahip olduğunu söylemek mümkündür. İki farklı devlet adamının ve siyaset bilimi düşünürünün devlet yönetimine ilişkin görüşlerini yansıtan Siyasetname ve Prens, içeriklerindeki değerlendirmeler ve tavsiyeler bağlamında birbirlerinden çeşitli farklılıklar gösterdiği gibi önemli benzerlikler de göstermektedir. Söz konusu benzerlikler ve farklılıkların Machiavelli ve Nizamülmülk'ün siyasal ve kültürel kimlikleri, yaşadıkları devrin ve devletin koşulları, devlet yönetimindeki konumları ile yakından ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Diğer bir ifadeyle her iki düşünür ve devlet adamının düşünce ve tavsiyelerinin yaşadıkları dönemin koşullarından, siyasal kimlik ve konumlardan bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Bu çalışmada iki farklı medeniyetin düşünsel zenginliklerini yansıtan Hükümdar ve Siyasetname adlı eserler üzerinden Machiavelli ve Nizamülmülk'ün devlet yönetimine ilişkin değerlendirmeleri ve tavsiyeleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bu kapsamdan hareketle çalışmanın birinci bölümünde, Nizamülmülk'ün siyasete dair düşüncelerinin hangi siyasal, toplumsal ve kültürel ortamda şekillendiğine ve başyapıtı olan Siyasetname adlı esere

ilişkin genel bilgilere yer verilmektedir. Çalışmanın ikinci bölümünde benzer bir değerlendirme Machiavelli ve bu çalışmaya konu olan eseri Hükümdar (Prens) için yapılmaktadır. Çalışmanın üçüncü bölümünde ise Machiavelli ve Nizamülmülk'ün Hükümdar ve Siyasetname adlı eserlerinin devlet yönetimi ile ilgili düşünceleri karşılaştırmalı olarak analiz edilmektedir. Bu karşılaştırmalı analiz Nizamülmülk ve Machiavelli'nin söz konusu eserlerinde nasıl bir yöntem izlediklerine, eserlerini yazma gerekçelerine, dönemin siyasi atmosferinin etkilerinin eserlerinde ne derece görüldüğüne, hangi devlet şeklini incelediklerine, egemenliğin kaynağına ilişkin görüşlerine, hükümdarın nitelikleri ve görevlerine ilişkin düşüncelerine, siyaset-kadın ilişkisine, devlet-toplum ilişkisine, din-devlet ilişkisine ve bürokrasiye nasıl baktıklarına, ordu ve savaş hakkındaki fikirlerine odaklanılarak yapılmaya çalışılmaktadır.

1. Nizamülmülk ve Eseri Siyasetname²⁷

Asıl adı Ebu Ali Kıvamuddin (Giyasuddevle, Şemsü'l-Mille) Hasan bin Ali bin İshak et-Tusi olan Nizamülmülk, tarihi kayıtlara göre 10 Nisan 1018'de İran'ın bugünkü Razavi Horasan Eyaleti topraklarında yer alan antik Tus şehrinde dünyaya gelmiştir. Babasının varlıklı ve saygıdeğer bir kişilik olması nedeniyle devrin en iyi şartlarında yetişme imkanına sahip olan Nizamülmülk, meşhur fakihlerden Ebu'l Kasım Abdullah'ın yanında tahsil görmüş, 11-12 yaşlarında Kur'an'ı ezberlemiş, genç yaşta fıkıh ve edebiyat alanında saygı görmeye başlayan bir isim olmuştur.²⁸ Gençlik yıllarında babası ile beraber Gazneliler Devleti'nin Horasan Valisi'nin emrinde çalışan Nizamülmülk, 1040 yılında gerçekleşen Dandanakan Savaşı'nda Selçukluların Gaznelileri yenilgiye uğratması sonrası Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir. Devlet yönetimi konusunda bilgi ve deneyimini arttırması da Selçuklu Devleti'nin hizmetinde görevler almasıyla gerçekleşmeye başlamıştır.²⁹ Selçuklu Devleti'nin hizmetinde ilk olarak bugünkü Afganistan topraklarında yer alan Belh şehrinde vali Ebu Ali bin Şadan'ın emrinde idari görevler üstlenen Nizamülmülk, ilerleyen dönemlerde onunla anlaşamayarak Çağrı Bey'in yanına bugün Türkmenistan toprağı olan Merv şehrine gitmiştir. Horasan valisi olarak görev yapan Çağrı Bey'in ölümünün ardından Tuğrul Bey

27 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, Çeviren Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.

28 İbrahim Kafesoğlu, "Nizamülmülk", *İslam Ansiklopedisi Cilt 9* içinde, İstanbul: MEB Basımevi, 1993, s. 329–333.

29 Mehmet Altay Köymen, "Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü", *Milli Kültür* 1/5, 1977: 9-16.

tarafından Horasan'ın idaresi ile görevlendirilen Nizamülmülk, bu görevdeki başarısı ile kısa sürede dikkatleri üzerine çekmiştir.³⁰

Nizamülmülk'ün devlet yönetiminde hızla yükselmesi, Tuğrul Bey'in ölümünden sonra yerine geçen yeğeni Alparslan döneminde olmuştur. Çağrı Bey'in Alparslan'a takdim ederken "ona bir baba gibi sahip çık" dediği rivayet edilen Nizamülmülk, Alparslan'ın tahta geçiş sürecinde önemli rol oynamış ve bunun mükafatı olarak Kunduri'nin yerine 7 Aralık 1063'te vezir olarak atanmıştır.³¹ 1072'de Alparslan'ın ölümünün ardından, Nizamülmülk'ün devlet yönetimindeki asıl becerilerini göstereceği Melikşah dönemi başlamıştır. Bu dönemde de vezirlik görevine devam eden Nizamülmülk, devlet teşkilatında idari, mali ve askeri alanlarda yaptığı düzenlemeler ile Selçuklu Devleti'nin en parlak dönemini yaşamasını sağlamıştır. Melikşah döneminde Samani ve Gazneli örneğine uygun şekilde Selçukluların saray teşkilatını ve büyük divanını kurmuş olan Nizamülmülk, istifa (maliye), arz (milli müdafaa), eşraf (teftiş), tuğra (hariciye) divanlarını ve İslam geleneklerine dayanan mahkemeleri vücuda getirmiş, ayrıca meliklerin emirlerindeki eyaletlerde küçük divanlar tesis etmiştir.³² Yapılan düzenlemelerin etkisiyle oluşan sağlam devlet teşkilatı, diğer Türk devletlerine de örnek olmuştur.

Nizamülmülk 29 yıl süren vezirlik görevi süresince Büyük Selçuk Devleti'nin bilim alanında gelişmesine özel bir önem atfetmiştir. İslam dünyasının önemli bilginlerini Bağdat, Hamedan, Rey, Herat, İsfahan, Nişabur, Belh ve Merv gibi şehirlerde kurduğu Nizamiye medreselerinde toplayarak, Büyük Selçuklu Devleti'ni, bilimin her dalına önem veren ve koruyan yüksek bir kuruluş haline getirmeye çalışmıştır. Nizamülmülk'ün bilime ve bilim insanlarına verdiği önemin önemli bir göstergesi de 1074 yılında bir rasathane inşa ettirerek astronomi bilimi ile ilgilenenleri burada toplaması olmuştur.³³ Burada bilim insanları ile yaptığı toplantılar sonucunda İran takviminde değişiklik yapılmasını isteyen Nizamülmülk, Sultan Melikşah'ın Celalüddeve lakabına nispetle Celali adı verilen bir takvimin oluşturulmasına öncülük etmiştir.³⁴ 1092 yılında Bağdat'tan İsfahan'a giderken sufi kılığına bürünmüş ve Hasan Sabbah'ın fedaisi olduğu düşünülen biri tarafından hançerlenerek öldürülen Nizamülmülk, 29 yıl süren vezirliği boyunca Büyük Selçuklu Devleti'ne birçok

30 Abdulkerim Özaydın, "Nizamülmülk", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi/Cilt 33*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 194-196.

31 Özaydın, "Nizamülmülk", s. 194-196.

32 Kafesoğlu, "Nizamülmülk", s. 330.

33 Özaydın, "Nizamülmülk", s. 194-196.

34 Özaydın, "Nizamülmülk", s. 194-196.

hizmette bulunmuş, devlet yönetimine ilişkin görüşleri ile kendinden sonraki devlet adamlarına örnek olan bir yönetici ve düşünür olmuştur.

Nizamülmülk'ün geride bıraktığı en önemli yazılı eser olan Siyasetname (Siyer el-Mülük), Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah'a yöneticilik sanatı ile ilgili bilgiler vermek üzere Farsça³⁵ kaleme alınmış bir eserdir.³⁶ Nizamülmülk eseri Siyasetname'yi, 1077–1078 yıllarında Melikşah'ın devlet ve ilim adamlarından ülkesinin durumu ile ilgili düşüncelerini, daha önceki hükümdarlar tarafından uygulanan ve kendisinin de uygulayabileceği yönetim ilkelerini kaleme alıp kendisine sunmalarını istemesi üzerine yazdığını ifade etmiştir.³⁷ Başlangıçta 39 fasıl olarak tertip edilen eser, diğer devlet ve ilim adamlarının yazdığı eserlerle beraber 1091 yılında Sultan Melikşah'a sunulmuş, sunulan eserler arasından sadece Nizamülmülk'ün Siyasetname'si Sultan Melikşah'ın takdirini kazanmıştır.³⁸ Daha sonraki yıllarda Siyasetname üzerindeki çalışmalarına devam eden Nizamülmülk, esere ağırlıklı olarak saltanata yönelik İsmailî tehdidi³⁹ ile ilgili yeni fasıllar eklemiş ve bu yeni fasılların eklenmesiyle Siyasetname'nin tamamlanmış hali 51 fasıla⁴⁰ ulaşmıştır.⁴¹ Tamamladığı eserini 1092 yılında Bağdat'a gitmek üzere çıktığı son

35 Büyük Selçuklu Devleti, İran medeniyetinden oldukça etkilenmiş bir devlettir. Zira Selçuklu Devleti'nin saray ve ordu dili Türkçe olmakla birlikte resmi dili Farsça'ydı. Hem bu durumun hem de Nizamülmülk'ün kendisinin Fars kökenli olmasının Siyasetname'nin Farsça yazılmasında etkili olduğunu söylemek mümkündür.

36 Nizamülmülk'ün eserinin adı olan siyasetname, aynı zamanda özellikle Arap, Fars, Hint ve Türk edebiyatında örnekleri görülen bir edebi türün genel adıdır. Siyasetnameler, genellikle hükümdarlar için kaleme alınan ve onlara hükümdarın sahip olması gereken nitelikler, hükmetmenin koşulları ve kuralları, iktidarın nasıl korunacağı hakkında yol gösterici tavsiyeler sunan eserlerdir. Siyasetnameler genellikle tek bir hükümdara veya hükümdar adayına sunulsa da güçlü bir yönetim, refah düzeyi yüksek bir ülke ve düzgün işleyen bir devlet mekanizması kurmak isteyen bütün yöneticilere yönelik eserlerdir. Var olan durumdan hareketle olması gerekene yönelik tavsiyeler ve değerlendirmeler sunan siyasetnamelerde Yunan filozoflarının, Uzak Doğu yöneticilerin, İslam öncesi Arap krallarının anlatı ve siyasal tecrübeleri, hadis ve ayetler başta olmak üzere çeşitli İslami kaynaklar referans gösterilerek tavsiyeler ve değerlendirmeler sunulmaktadır. Nizamülmülk'ün Siyasetname'si dışında, Kutadgu Bilig (Yusuf Has Hacib), Kabusname (Sultan Keykavus), El Medinetül Fazıla (Farabi), Es Siyasetüs Şeriyeye (İbni Teymiye), El Ahkamüs Sultaniyye (Maverdi) bu türde yazılmış önemli eserler arasında sayılabilir. gösterilmektedir. Siyasetnameler hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız; H. Bahadır Türk, *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012; Hasan Hüseyin Adaloğlu, "Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları", *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2004): 1-21; Orhan Keskintaş, *Adalet, Ahlak ve Nizam: Osmanlı Siyasetnameleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.

37 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 3.

38 Mehmet Taha Ayar, "Sunuş", *Siyasetname* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. xi.

39 Nizamülmülk, Siyasetname adlı eserinde İsmailî tehdidi ile iki aktörü kastetmektedir. Bunlardan ilki dönemin en önemli siyasal aktörlerinden ve Selçukluların en önemli rakiplerinden olan Şii/ İsmailî Fatımiler Devleti'dir. Nizamülmülk'ün daha öncelikli gördüğü İsmailî tehdidi ise Fatimilerden dini liderin kim olacağı tartışması nedeniyle ayrılan Hasan Sabbah tarafından Alamut Kalesi'nde kurulan Nizari- İsmailî devletidir. Nizamülmülk, Hasan Sabbah'ın Alamut Kalesi'nde kurmuş olduğu düzenle ve bu düzen içinde yetişen fedailerle mücadelenin bir devlet politikası olarak benimsenmesi gerektiğini savunmuştur.

40 Siyasetname 51 fasıldan oluşmasına rağmen, Nizamülmülk eserinin 50 fasıldan oluştuğunu yazmıştır. Bakınız; Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 5.

41 Ayar, "Sunuş", s. xi-xii.

yolculuğundan önce, saray katibi Muhammed bin Nasih'e teslim eden Nizamülmülk, başına bir şey geldiği takdirde eserin Sultan Melikşah'ın bizzat şahsına verilmesini söylemiştir.⁴²

Nizamülmülk *Siyasetname*'de Sultan Melikşah'a devlet yönetimi ile tavsiyeler vermenin yanı sıra, Büyük Selçuklu Devleti'nin askeri, siyasi, mali ve hukuki yapısını incelemiş, kurumların aksayan yanları ve alınması gereken tedbirler üzerinde durmuş, halkın durumu ile ilgili olarak hükümdara bilgiler sunmuştur. Bu nedenle *Siyasetname*, Selçukluların devlet teşkilatı ile ilgili önemli bilgiler veren ve dönemin siyasi, toplumsal ve ekonomik yapısının analiz edilmesini kolaylaştıran bir eser niteliği taşımaktadır. Nizamülmülk, 51 fasıl altında topladığı *Siyasetname*'yi oluştururken, kendi tecrübelerinden, kahramanları genellikle eski İran kralları, geçmiş halifeler, emirler ve sultanlar olan hikayelerden, Kur'an ayetlerinden, Hz. Muhammed'in hadislerinden, sahabelerin örnek hareketlerinden yararlanmıştı. Her fasılda, önce ele aldığı konu ile ilgili kendi düşüncelerini açıklamış sonrasında ise düşüncelerini detaylandırmak ve daha iyi anlaşılmasını sağlamak için hikayelere, hadislere, ayetlere yer vermiştir.

Nizamülmülk'ün *Siyasetname*'de ele aldığı her bir fasılın birbiriyle bağlantılı olduğunu söylemek mümkündür. Örneğin hükümdarın görevlerinden bahsedilen bir fasılda aynı zamanda halktan, saraydan, ordudan ve öteki devlet yöneticilerinden de bahsedilmiştir. Ancak yine de fasılları ele aldıkları temel konular bakımından ayrı ayrı değerlendirmek mümkündür. Nizamülmülk, eserin giriş faslında eserin yazılış amacı ile ilgili bilgiler verip, fasılların fihristini sunduktan sonra, diğer fasıllarda pratik ve somut nitelikteki tavsiyelerine ve değerlendirmelerine yer vermiştir.

Siyasetname döneminin siyasi gelişmelerine ışık tutan ve devlet yönetimi ile ilgili somut ve pratik öneriler sunan özgün niteliğe sahip bir eser olmakla birlikte katı mezhepçi bir içerik barındırması nedeniyle eleştirilere maruz kalmıştır. Hanefilik ve Şafilik dışındaki İslam mezheplerini sapkınlık olarak nitelendiren Nizamülmülk, eserinde özellikle Şiilere yönelik olumsuz bir tutum otaya koymuş ve Şiileri her türlü devlet görevinden uzak tutulması gereken bir inancın mensupları olarak görmüştür.⁴³ Şii İslam inancının bir mezhebi olan İsmaililik'i Allah'ın lanetlediği bir mezhep olarak tanımlayan Nizamülmülk, Şiilerin Zerdüşter ve Hariciler ile Ehli Sünnet Müslümanlara karşı işbirliği yaptığını ve hükümdarın bu duruma karşı dikkatli olması gerektiğini ifade etmiştir.⁴⁴ Nizamülmülk'ün Şiiliğe karşı yaklaşımı, dönemin Selçuklu-Fatımi rekabetinden hem etkilenmiş hem de bu rekabeti etkilemiştir. Sünni

42 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 345.

43 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 231-232.

44 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 297-334.

Selçuklular ile Şii Fatimiler arasındaki siyasal rekabet Nizamülmülk'ün Şiiğe yönelik tehdit algısında önemli rol oynamakla birlikte, Büyük Selçuklu Devleti'nin Mısır merkezli Şii Fatimi halifesine karşı Bağdat'taki Sünni halifeyi desteklemesinde de doğrudan etkili olmuştur.

2. Machiavelli ve Eseri Hükümdar (Prens)⁴⁵

Kısaca Machiavelli olarak bilinen Niccolò di Bernardo dei Machiavelli, 3 Mayıs 1469'da Floransa'da hukukçu bir babanın oğlu olarak soylu ama yoksul bir ailede dünyaya gelmiştir. 1498 yılına kadar olan yaşamı hakkında pek bilgi bulunmayan Machivelli'nin klasik Yunan ve Latin edebiyatı öğrendiği, babasından hukuk bilgisi edindiği ve Floransa Üniversitesi'nde eğitimini tamamladığı ileri sürülmektedir.⁴⁶ Siyasal yaşama ilk adımını, 1498 yılında Floransa Cumhuriyeti'nin ikinci yazmanı olarak sarayda göreve başlamasıyla atan Machiavelli, kısa sürede kentin yönetimini elinde tutan Soderini ailesinin dikkatini çekmeyi başarmıştır. Ortaya koyduğu tavır ve davranışlarıyla ikna edici bir duruş sergilediği için iyi bir temsilci olabileceğini düşünen Floransa yöneticileri, Machiavelli'ye 1506 yılından itibaren özellikle dış ilişkilerle ilgili daha önemli görevler vermişlerdir.⁴⁷

Özellikle 1506-1512 yılları arasında Floransa Cumhuriyeti'nin gerçekleştirdiği birçok diplomatik girişimde başrolü oynayan Machiavelli, bu dönemde İtalya'nın küçük prensliklerine, Fransa'da XII. Louis'nin sarayına, Kutsal Germen İmparatoru Maximillian'a ve daha başka hükümdarlara, Floransa Cumhuriyeti adına ziyaretler gerçekleştirmiştir.⁴⁸ Bu ziyaretler sırasında, farklı koşullar altında şekillenen siyasal yönetim uygulamalarını yakından gözlemlene fırsatı bulan Machiavelli'nin özellikle ünlü İtalyan Prens Cesare Borgia'ya (Valentino) ve Fransa Kralı XII. Louis'ye yaptığı ziyaretlerden düşünsel anlamda oldukça etkilendiği iddia edilmektedir.⁴⁹ Bu etkinin başta Hükümdar adlı eser olmak üzere, Machiavelli'nin diğer eserlerinde de kendini gösterdiği kabul edilmektedir.

1512 yılı hem Floransa hem de Machiavelli için bir dönüm noktası olmuştur. 1512'de İspanyol ordu birliğinin Floransa'ya saldırıp Cumhuriyet ordularını darmadağın etmesinin ardından, Medici Ailesi Floransa'ya dönüp kente yeniden egemen olmuştur.

45Niccolò Machiavelli, *Hükümdar*, Çeviren Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

46Mehmet Ali Ağaoğulları, "Niccolo Machiavelli: Prens İktidarından Devlete", *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 320.

47Necdet Adabağ, "Giriş", *Hükümdar* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. vii.

48Mete Tuncay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009, s. 43.

49Adabağ, "Giriş", s. viii.

Machiavelli aynı yıl Medicilere karşı gerçekleştirilen bir komploda adı geçtiği için yakalanarak işkence görmüş ve ardından sürgüne gönderilmiştir.⁵⁰ Bir anda itibarı ve hayatı yerle bir olan Machiavelli, sekiz yıl sürecek sürgün hayatı boyunca kendisini yazmaya vermiş ve başta en önemli eseri olarak kabul edilen *Hükümdar (Prens)* olmak üzere, *Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler* adlı eserini bu sürgün döneminde yazmıştır. Machiavelli söz konusu eserlerinde o güne dek öne sürülen savların aksine siyaset bilimi disiplininin bağımsızlığını savunan iddiaları ile dikkat çekmiştir.⁵¹

1520 yılında bağışlanarak Mediciler tarafından yönetilen Floransa'da çeşitli diplomatik işlerde görevlendirilen Machiavelli'nin bu dönemde üstlendiği en önemli görev Floransa tarihini yazmak olmuştur. Machiavelli kendisine bu görevin verilmesi üzerine "Floransa Devletinin Yeniden Düzenlenmesi Üzerine Söylevler" adıyla bilinen bir anayasa taslağı kaleme almıştır.⁵² Ne var ki 1527 yılında Medicilerin devriliş Floransa yönetiminin tekrar cumhuriyetçilerin eline geçmesi ile Machiavelli tüm görevlerinden alınmış ve güven duyulmayan bir insan olduğu gerekçesiyle tekrar sürgüne gönderilmiştir. Sürgünde, unutulmuşluğun ve içine düştüğü sefaletin yarattığı hayal kırıklığı nedeniyle hastalanan Machiavelli, 22 Haziran 1527'de hayatını kaybetmiştir.⁵³

Hükümdar veya Türkçedeki diğer çevirilerinde kullanılan ismi ile Prens, Machiavelli'nin 1513 yılında sürgündeyken yazdığı en önemli eseridir. Machiavelli, arkadaşı Francesco Vettori'ye 10 Aralık 1513'te yazdığı mektupta tarihin en önemli siyasi metinlerinden biri olarak kabul edilen Hükümdar'ı hükümdarın ne olduğunu, kaç çeşit hükümdarlık bulunduğunu, hükümdarlığın nasıl ele geçirilip korunduğunu ve nasıl yitirildiğini irdelemek için yazdığını söylemiştir.⁵⁴ Machiavelli Hükümdar'da ülkesinin (İtalya'nın) bir an önce siyasal bağımsızlığını kazanabilmesi için tavsiyelerde bulunmuş ve İtalya'nın değişik bölgelerini yöneten hükümdarlardan birinin yüreklilik gösterip tüm İtalya'yı birleştirmesini ve ülkeyi yabancı egemenliğinden kurtarmasını dilemiştir.⁵⁵

Machiavelli, kendisini üne kavuşturan eseri olan Hükümdar'ı sadece hükümdarlık (iktidar) biçimlerini incelemek, İtalya'nın parçalanmış siyasi yapısını ortaya koymak ve bu durumu ortadan kaldıracak tavsiyelerde bulunmak amacıyla yazmamıştır. Machiavelli,

50Mehmet Ali Ağaoğulları, "Prens'in İktidarından Devlete", s. 320-321.

51Adabağ, "Giriş", s. xi.

52Mehmet Ali Ağaoğulları, "Prens'in İktidarından Devlete", s. 321-322.

53Quentin Skinner, *Düşüncenin Ustaları: Machiavelli*, Çeviren Cemal Atilla, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004, s. 118-126.

54Machiavelli, "Niccolò Machiavelli'nin Francesco Vettori'ye Yazdığı Mektup", *Hükümdar* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. 106.

55Machiavelli, *Hükümdar*, s. 97-101.

Hükümdar ile dönemin Floransa'sını yöneten Medicilerin gözüne girmeyi de amaçlamıştır. Zira Machiavelli Hükümdar'ı yazdığı dönemde içinde bulunduğu sürgün hayatının yarattığı maddi ve en önemlisi manevi yıkımdan kurtulmak, tekrar eskisi gibi üst düzey devlet işlerinde görev almak istemiştir. Bu yüzden Hükümdar'ı İtalya'nın ve kendi kurtuluşu için umut bağladığı ünlü Floransa hükümdarı Lorenzo de' Medici'ye sunmak üzere kaleme almıştır.⁵⁶

Hükümdar'ın “Muhteşem Lorenzo de' Medici'ye” başlıklı sunuş kısmında Machiavelli'nin kendi sıkıntılarından kurtulmak için Medicilerin dikkatini çekmeye çalıştığı oldukça net bir şekilde görülmektedir. Machiavelli bu kısımda, eserin önemini kendi uzun deneyimleri ve gözlemleri sonucu ulaştığı değerlendirmelere bağlayarak aslında fark edilme isteğini ortaya koymuştur. Sunuşun son cümlesi olan “eğer yüceliğiniz zirvesinden kimi zaman bakışlarınızı aşağılara çevirirseniz, nasıl da, peşimi bırakmayan kara yazgımın, durmaksızın, hak etmediğim tokadımı yediğimi görürsünüz”⁵⁷ ifadesi, Machiavelli'nin fark edilme ve yönetimde görev alma isteğinin somut bir ifadesi olmuştur.

Machiavelli, 26 bölümden oluşan Hükümdar adlı eserinde, devlet görevlerinde edindiği deneyimlerinden ve özellikle diplomatik ziyaretler sırasında yaptığı gözlemlerden yararlanmışır. Gerçekleştirdiği diplomatik ziyaretlerde XII. Louis, Maximillian, Cesare Borgia gibi dönemin ünlü devlet adamlarını tanıma imkanı bulan Machiavelli, onların yönetim biçimlerini çok iyi gözlemlemiştir. Yaptığı gözlemleri, kendi deneyimleri ile birleştiren Machiavelli, Hükümdar'da ağırlıklı olarak tarihi olayları ve varolan yönetim biçimlerini ele alarak sonuçlara ulaşmıştır. Eserinde hükümdarın ne olduğunu, kaç çeşit hükümdarlık bulunduğunu, hükümdarlığın nasıl ele geçirilip korunduğunu ve nasıl yitirildiğini ele alan Machiavelli, şöhretini bu konuları ele alırken ortaya koyduğu yeni siyasal perspektife borçludur. Machiavelli'nin söz konusu yeni siyasal perspektifinde sunduğu var olan gerçekliklerden hareket etme, olanı olması gerekenden ayırma ve iktidarı korumak için idealist değil pragmatik bir yaklaşım benimseme ilkeleri, onu birçoklarına göre modern siyaset anlayışının kurucusu haline getirmiştir.⁵⁸ Bir Rönesans devlet ve siyaset kuramcısı olan Machiavelli “amaca giden her yol mubahtır” ilkesini siyasete yerleştirip sınırsızlığı ve ahlaki ilkesizliği meşrulaştırdığı gerekçesiyle siyaset bilimciler tarafından eleştirilmiş ve eleştirilmeye devam etmektedir. Ancak birçok siyaset bilimciye göre ise Machiavelli Sokrates'in felsefede yaptığını yapıp iktidarı ve siyaseti gökyüzünden yeryüzüne indirerek (iktidarı Tanrı'dan alıp hükümdara vererek) modern siyaset biliminin kurucusu olmuştur.

56 Machiavelli, Hükümdar, s. 97-101.

57 Machiavelli, Hükümdar, s. 2.

58Kurtul Gülenç, “Niccolò Machiavelli”, *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e* içinde, Ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 136.

3. Siyasetname ve Hükümdar: Karşılaştırmalı Bir Analiz

Tarih boyunca, devletlerin nasıl yönetilmesi gerektiğiyle ilgili olarak yöneticilere tavsiyeler sunan birçok eser yazılmıştır. Ama kuşkusuz ki bunların hiçbiri Siyasetname ve Hükümdar kadar önemli sayılmamış veya tanınmamıştır. Biri Doğu/İslami devlet geleneğinin diğeri ise Batı tarzı devlet geleneğinin özelliklerini yansıtan bu iki eser, farklı dönemlerde yazılmış olsalar da iki farklı kültürün, geleneğin, dünya anlayışının ve medeniyetin içerik bakımından birbirine karşılık gelen başyapıtları olarak kabul edilmektedir. Düşünceleri İslam medeniyeti içinde şekillenen Nizamülmülk ile Batı medeniyeti içinde şekillenen Machiavelli, dönemlerinin hükümdarlarına devleti yönetmenin incelikleri hakkında tavsiyeler sunmuştur. Bu açıdan bakıldığında her iki eserin de yazılış amaçlarının aynı olduğunu ve hükümdarlara doğru olduğuna inandıkları yönetim şeklini anlatmak olduğunu söylemek mümkündür.

Hem Hükümdar hem de Siyasetname'nin yazıldığı dönemlerin siyasi atmosferini fazlasıyla yansıtan bir içeriğe sahip olduğunu söylemek mümkündür. Machiavelli ve Nizamülmülk, içinde buldukları dönemin koşullarını çok iyi incelemiş ve bu incelemeleri eserlerine yansıtmış iki devlet adamıdır. 29 yıl boyunca Büyük Selçuklu Devleti'nde vezir olarak görev yapan Nizamülmülk, Selçukluların en ihtişamlı yıllarını görmüştür. Nizamülmülk'ün Siyasetname'yi yazdığı yıllarda, Büyük Selçuklu Devleti sınırlarını hızla genişleten bir devlettir. Federatif bir devlet sistemi biçiminde, birçok devletin tek bir merkezden yönetilmesi esasına göre oluşturulmuş bir devletler topluluğu olan Selçuklular, yönetimi altında farklı kökenlerden gelen halkları barındırmaktaydı. Farklı kökenlerden ve kültürlerden gelen halkları başarılı bir şekilde yönetebilecek hükümdarın temel niteliğinin adaletli olmak olduğunu dile getiren Nizamülmülk, bunu bütün eseri boyunca vurgulamıştır. Nizamülmülk eseri Siyasetname'de Büyük Selçuklu Devleti'nin yaşadığı siyasi problemlere de önemli bir yer ayırmıştır. Batınlık ile ilgili yaptığı değerlendirmeler bunun güzel bir örneğini teşkil etmektedir. Nizamülmülk'ün, Büyük Selçuklu Devleti'nin dağılma nedenlerinden biri olarak gösterilen Batınlık hareketlerine oldukça detaylı değinmesi, birçokları tarafından vezirin öngörüsünün bir göstergesi olarak da kabul edilmiştir. Zira Nizamülmülk, Siyasetname'nin kırk yedinci faslında, Müslümanları doğru yoldan çıkarmakla suçladığı Batınlıları detaylı bir şekilde ele almış ve Sultan Melikşah'ı onların yayılmacılığına karşı uyarmıştır.⁵⁹

59 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 297-325.

Nizamülmülk gibi Machiavelli de yaşadığı dönemin siyasi atmosferini eserinin içeriğine fazlasıyla yansıtmıştır. Machiavelli'nin Hükümdar'ı yazdığı dönemde İtalya, ulusal bütünlüğünü tamamlamış Fransa ve Almanya gibi ülkelere nazaran birbirleriyle mücadele eden kent-devletlere bölünmüş bir toprak parçasıydı. İtalyan kent-devletlerinin birbirleriyle olan mücadelesi, İtalya'nın siyasi bir birlik kurması önünde engel oluşturduğu gibi dışarıdan gelen kralların İtalya üzerinde egemenlik kurma isteğini de arttırmaktaydı. Machiavelli İtalya'nın bu parçalanmış durumunu gözlemleyerek Hükümdar'ı kaleme almıştır. Floransa Cumhuriyeti yönetiminde görev aldığı dönemde yabancı ülkelere gerçekleştirdiği ziyaretler, onda yabancı egemenliğinden arındırılmış ve siyasi birliğini sağlamış, yeni bir ulusal İtalyan devletinin kurulması ile sorunların çözülebileceği düşüncesini uyandırmıştır. Machiavelli'nin Hükümdar'ın altıncı bölümünden itibaren özellikle yeni prenslikler üzerine odaklanması, bu düşüncenin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Ayrıca Machiavelli'nin Hükümdar'ın son bölümünde, yeni bir hükümdarın çıkıp İtalya'yı barbarların elinden kurtarması ve İtalya'nın siyasi parçalanmışlığına son vermesi gerektiğini dile getirmesi dönemin siyasi koşullarının düşünceleri üzerindeki etkisinin önemli bir örneğidir.⁶⁰ Öte yandan Machiavelli başta Hükümdar olmak üzere eserlerinde dile getirdiği fikirleri ile İtalya'da Rönesans döneminin en önemli figürlerinden biri olmuştur. Machiavelli'nin dönemin koşullarını göz önünde bulundurarak ortaya koyduğu fikirler, Avrupa'da Ortaçağ karanlığının ve dogmalarının yerini yeni bir siyaset bilimi anlayışının almasına katkı sunmuştur. Bu anlamda Machiavelli'nin dönemin siyasal atmosferini iyi analiz ederek ortaya koyduğu fikirler ile İtalya'da başlayıp Avrupa'ya yayılacak yeni bir siyaset bilimi anlayışının mimarlarından olduğunu söylemek mümkündür.

Hem Hükümdar'ın hem de Siyasetname'nin yönteminin tarihsel olduğunu söylemek mümkündür. Hem Nizamülmülk hem de Machiavelli, Siyasetname ve Hükümdar'da ortaya koydukları fikirleri ve tavsiyelerin doğruluğunu tarihte yaşanmış gerçek olaylarla desteklemiştir. Nizamülmülk öne sürdüğü bir fikrin veya tavsiyenin asıl açıklamasını Müslüman ülkelerin, İslam öncesi İran'ın, Çin'in, Orta Asya'nın tarihinden verdiği örneklerle yapmıştır. Bu örneklerde, eski İran krallarının, halifelerin, emirlerin ve sultanların gerçek deneyimlerini hikayeleştirerek anlatmıştır. Ayrıca Hz. Muhammed'in hadislerine ve Kur'an ayetlerine de sıklıkla başvurmuştur. Machiavelli ise daha ziyade Avrupa tarihinden verdiği örneklerle fikirlerini ve tavsiyelerini desteklemiştir. Roma İmparatorluğu'nun, Eski Yunan'ın, İtalyan kent-devletlerinin hükümdarlarının gerçek deneyimlerinden ve yönetim biçimlerinden

60 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 97-101.

örnekler vermiştir. Bu örnekler, hükümdarın sahip olması gereken nitelikleri açıklama noktasında Machiavelli'ye oldukça yardımcı olmuştur. Ayrıca İtalya'yı yabancı egemenliğinden kurtaracak hükümdarın nasıl bir yönetim anlayışına sahip olması gerektiğini de verdiği tarihi örnekler ile desteklemiştir.

Machiavelli Hükümdar adlı eserinde siyasi sorunlara ilişkin düşüncelerini ve tavsiyelerini açıklamada, tarihi olaylara ve gözlemlerine oldukça önem vermiştir. Bu nedenle Hükümdar, Batı siyasi düşünceler tarihinde gerçek bir yenilik olarak kabul edilmektedir.⁶¹ Zira Machiavelli Hükümdar'da, siyasi sorunları, dinden, metafizikten ve ahlak ilkelerinden olabildiğince soyutlayarak ele almıştır. Bu anlamda Hükümdar, teolojik dogmalara ve felsefe geleneklerine dayanarak değerlendirmeler yapma alışkanlığına karşı alternatif bir yöntem sunmuştur. Ancak belirtmek gerekir ki Machiavelli'den yaklaşık 400 yıl önce Nizamülmülk de bir düşünür ve devlet adamı olarak değerlendirmelerini ve tavsiyelerini tarihi olaylara ve gerçeklere dayanarak zaten yapmıştır. Ancak Nizamülmülk siyasi düşünceler tarihinde hiçbir zaman Machiavelli kadar incelenen bir isim olmamıştır.

Nizamülmülk Siyasetname'yi, vezirlik yaptığı dönemde Sultan Melikşah'ın isteği doğrultusunda yazmıştır. Bunu Hükümdar'ın giriş faslında çok net bir şekilde ifade etmiştir.⁶² Oysaki Machiavelli Hükümdar'ı tamamen kendi isteğiyle sürgün döneminde yazmıştır. Machiavelli'nin Hükümdar'ı yazmasında içinde bulunduğu sürgünün yarattığı maddi ve manevi yıkımın etkisi çok fazla olmuştur. Hükümdarı yazarak Medicilerin gözüne girmeyi ve tekrar devlet yönetiminde görevlendirilmeyi umut etmiştir.⁶³ Bu isteği o kadar güçlüydü ki Hükümdar'ı 1513 yılı içinde çok kısa bir sürede tamamlamıştır.⁶⁴ Nizamülmülk ise Machiavelli'nin yaşadığı kişisel kaygıların hiçbirini yaşamamıştır. Eseri bir devlet adamının erişebileceği en üst düzey görevlerden birini yerine getirirken yazmıştır ve dolayısıyla Machiavelli gibi kendini ispatlama çabası gütmemiştir. Bunun belki de en açık kanıtı Machiavelli'nin Hükümdar'da kendi deneyimlerini, tecrübelerini ve gözlemlerini öven ifadelerine Siyasetname'de rastlanmamasıdır. Ancak bu Nizamülmülk'ün Siyasetname'yi dikkatli ve titiz bir şekilde hazırlamadığı anlamına gelmemektedir. Tam tersine Nizamülmülk diğer devlet ve ilim adamlarının yazdıklarından daha başarılı bir eser yazmak için Siyasetname üzerinde uzun yıllar uğraşmış ve Sultan Melikşah'ın böyle bir eserin yazılmasını talep etmesinden yaklaşık 15 yıl sonra eserini son haline getirebilmiştir.

61 Tuncay, *Batı'da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ*, s. 44.

62 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 3.

63 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 1-2; 103-108.

64 Adabağ, "Giriş", s. xiii.

Hem Hükümdar'da hem de Siyasetname'de inceleme alanı siyasi otoritenin tek bir kişinin elinde toplandığı monarşist devletlerdir. Nizamülmülk Siyasetname'de, hükümdarı devlet sisteminin merkezine koyan monarşist bir yaklaşım benimsemiştir. Tüm güç ve siyasal iktidar sultanın elindedir. Ama ona göre bu güç ve iktidar bir baskı unsuru olarak kullanılmamalıdır. Zira sultan hükmetme yetkisini Allah'tan aldığı için adil ve şefkatli olmak zorundadır.⁶⁵ Nizamülmülk gibi Machiavelli de eserinde monarşileri incelemiştir. Ancak Machiavelli, Hükümdar'da monarşizmi incelerken, "Titus Livius'un İlk On Kitabı Üzerine Söylevler" adlı eserinde cumhuriyet düşüncesini ele almıştır.⁶⁶ Onun Hükümdar'da İtalya'nın siyasi birliğini ve bağımsızlığını sağlamak için yönetimin güçlü bir hükümdarın elinde toplanması gerektiğini savunması, dönemin koşulları ile birebir ilişkilidir. Machiavelli cumhuriyetin kurulmasının zorluğunu göz önünde bulundurarak, güçlü bir monarşiyi yabancı egemenliğinden kurtulmanın ilk yolu olarak göstermiştir.

Machiavelli ve Nizamülmülk'ün siyasal iktidarın kaynağına ve meşruiyetine yönelik düşünceleri birbirinden farklılık göstermektedir. Her ikisi de bu çalışmada ele aldığımız eserlerinde siyasal iktidarın tek elde toplandığı devletleri incelemiş olsa da siyasal iktidarın kaynağı ve meşruiyeti noktasında farklı yaklaşımlar sergilemişlerdir. Nizamülmülk, "Allahü Teala her çağda halk arasından birini seçerek onu hükümdarlara yaraşır birtakım özelliklerle donatır. Dünya işleri ve cihan ahalsininin kamu düzeninden onu sorumlu kılarak fitne ve kargaşa kapısını onun eliyle kapatır" ifadesiyle, siyasal iktidarın kaynağını Allah'a diğer bir ifadeyle ilahi bir güce dayandırmıştır.⁶⁷ Allah'ın yönetme yetkisini belli kişilere verdiğini ifade eden Nizamülmülk, halkın yönetme yetkisine sahip olan kişilerin emirlerini yerine getirmekle hükümdarın da halka karşı adil ve şefkatli olmakla diğer bir ifadeyle Allah'ın emirlerini yerine getirmekle sorumlu olduğunu ifade etmiştir.⁶⁸ Nizamülmülk'e göre hükümdar veya halk, Allah'ın emirlerini yerine getirmekte tereddüde düşerse, Allah onları yaptıkları çirkin işlerin karşılığı olarak cezalandırır.⁶⁹ Bu noktadan hareketle Nizamülmülk'ün siyasal iktidarın meşruiyetini ve varlığını sürdürebilmesini, temelde bir dış dayanağa dayandırıldığını söylemek mümkündür.

Nizamülmülk siyasal iktidarın meşruiyetini öncelikle Allah'a dayandırırken ikincil olarak iktidarın irsiliğine dayandırmıştır. Büyük Selçuklu Devleti'nde hükümdarlığın babadan oğula geçmesi onun bu düşüncesi üzerinde oldukça etkili olmuştur. Ona göre hükümdarlık

65Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11-16.

66 Adabağ, "Giriş", s. xiv.

67Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11.

68 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11-14.

69Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11.

görevi hem kutsaldır hem de irsidir yani eski İran'da olduğu gibi babadan oğula geçmelidir. Bu düşüncesini, eserinde örnek bir hükümdar olarak ele aldığı İran Kralı Nuşirevan'ın bir konuşmasından naklettiği “Biliyorsunuz ki bu saltanatı Hüda azze ve celle bana bahşetti. Öte yandan babamdan miras aldım” ifadesiyle ortaya koymuştur.⁷⁰

Machiavelli'nin Hükümdar'da, Nizamülmülk'ün aksine siyasal iktidarın kaynağına bir kutsallık atfetmediği görülmektedir. Aslında Machiavelli Hükümdar'da, siyasal iktidarın kaynağından çok meşruiyeti ve varlığını sürdürebilmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Hükümdar incelendiğinde Machiavelli'nin iktidarın (devletin) kendi varlığını, dışarıdan bir dayanağa gereksinim duymaksızın sürdürebileceğini savunduğu görülmektedir. Dolayısıyla siyasal iktidar kendi dayanaklarını iç dinamiklerinde bulmak zorundadır. Machiavelli bu noktada sadece Nizamülmülk'ten değil Ortaçağ Avrupası'nda dünyevi iktidarın kaynağını ve meşruiyetini Tanrı'ya dayandıran düşünürlerden ve anlayıştan da ayrılmaktadır. Machiavelli'nin iktidarın kaynağı ve meşruiyetine ilişkin Tanrı'yı değil insanı merkeze koyan fikirleri, Rönesans Hümanizmi'nin klasik bir yansıması olarak kabul edilmektedir.

Machiavelli Hükümdar'da siyasal iktidarın varlığını sürdürebilmesi noktasında halkın desteğini ve güvenini kazanması gerekliliğine merkezi bir önem atfetmiştir.⁷¹ Hükümdarlığın türüne göre, hükümdarın yazgısının, becerisinin, ordusunun ve yasalarının siyasal iktidarın varlığını sürdürebilmesinde rol oynayacağını belirtmiştir. Siyasal iktidarın meşruiyetini açıklamada ahlaki ölçütlere veya Tanrı'ya başvurmayan Machiavelli, Hükümdar'da meşruiyetin kaynağını iktidarın kendisi olarak belirlemiştir. Dolayısıyla Machiavelli'nin düşüncesiyle iktidarı elinde tutanın meşruiyeti de elinde tuttuğunu söylemek mümkündür. İktidarın meşruiyetini belirleyen hükümdar olduğu için, hükümdarın siyasal iktidarın birliğini ve bütünlüğünü korumak için yaptığı her şey meşru olarak kabul edilebilmektedir.

Nizamülmülk ve Machiavelli'nin ayrıştığı önemli bir noktada da hükümdarın niteliklerinin neler olması gerektiğine ilişkindir. Nizamülmülk Siyasetname'de, bir hükümdarın sahip olması gereken en temel niteliği “adil olma” olarak belirlemiştir.⁷² Hükümdarın vereceği tüm kararlarda, yapacağı tüm işlerde adil olması gerektiği Siyasetname'nin tümünde vurgulanan bir düşüncedir. Hükümdar adil olmalıdır çünkü o, Allah'ın emirlerini yeryüzünde uygulayan kişidir. Nizamülmülk hükümdarın sahip olması gereken başka nitelikler de saymıştır. Siyasetname'de bu niteliklerden en önemlileri, temiz bir

70 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 42.

71 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 5, 37-40.

72 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11.

ahlaka sahip olmak, yiğit olmak, sözünde durmak, Allah'ın yarattıklarına karşı şefkatli ve merhametli olmak, dine bağlı olmak, sanattan anlamak, hayırsever ve cömert olmak, ilimle ilgilenmek ve ilim adamlarına saygı duymak olarak ifade edilmiştir⁷³

Machiavelli hükümdarın siyasal iktidarın birliğini ve bütünlüğünü koruyacak niteliklere sahip olması gerektiğine inanmaktadır. Bu yüzden Machiavelli'ye göre süreç içerisinde değişen şartlar doğrultusunda hükümdarın sahip olması gereken nitelikler de değişebilmektedir.⁷⁴ Bu noktada Machiavelli'ye göre hükümdar pragmatist olmalıdır. Ona göre kimi hükümdarlar cömert kimleri cimri, kimileri hayırsever kimileri açgözlü, kimileri yufka yürekli kimileri acımasız, kimileri sözünde durmaz kimileri sadık, kimileri korkak kimileri yavuz ve cesur, kimileri dini bütün kimileri imansız olabilir.⁷⁵ Hükümdar bu niteliklerin hepsine birden sahip olamayacağı için önemli olan, devleti ayakta tutmasına yardım edecek niteliklere sahip olmasıdır.⁷⁶ Bu nedenle hükümdar devletin bekasını tehlikeye düşürebilecek her türlü ihtimali göz önünde bulundurarak, cömert olmak yerine cimri olmayı, merhametli olmak yerine zalim olmayı, gerektiğinde verdiği sözden dönmeyi tercih edebilmelidir.⁷⁷ Machiavelli'ye göre, hükümdarın dikkat etmesi gereken şey, aşağılanmasına ve nefret edilmesine neden olacak niteliklere sahip olmamaktır. Açgözlü, halkının malına ve ırzına göz diken, kararsız, mızımız, kaypak hükümdarlar, nefret edilen ve aşağılanan hükümdarlardır.⁷⁸

Nizamülmülk, hükümdarın temel görevlerinin dünya işlerini düzenlemek ve kamu düzenini sağlamak olduğunu ifade etmiştir.⁷⁹ Hükümdar bu görevlerini, hizmetinde çalışanlar aracılığıyla yerine getirmektedir. Bu yüzden hükümdarın, önemli mertebelerin atamalarını layıkıyla yapmak sorumluluğu vardır.⁸⁰ Görevini aksatan veya yolsuzluk yapan olursa, onun görevine devam etmesine veya son verilmesine hükümdar karar verir.⁸¹ Ayrıca hükümdarın yer altı suları için kanallar açmak, ırmaklara yataklar yaptırmak, köprüler inşa ettirmek, yerleşim birimlerini düzenlemek, görkemli mekanlar ve konaklar yaptırmak, medreselerin inşa edilmesine öncülük etmek gibi başka görevleri de vardır.⁸² Hükümdarın görevlerini yerine getirirken dikkat etmesi gereken temel husus her işte olduğu gibi adil olmaktır.

73 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 13.

74 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 59-80.

75 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 59-60.

76 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 60.

77 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 59-68.

78 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 69.

79 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11

80 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 12.

81 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 12.

82 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 12.

Machiavelli Hükümdar'da, hükümdarın görevlerine ilişkin spesifik bilgiler vermemiştir. Ona göre ister yazgıyla ister beceriyle, ister seçimle ister zorbalıkla iktidara gelmiş olsun, hükümdarın temel görevi devleti dış ve iç tehditlere karşı korumak, devletin birliğini ve bütünlüğünü sağlamaktır. Bu nedenle hükümdar iyi yasaların ve güçlü bir ordunun sağlanması ile sorumludur.⁸³ Machiavelli hükümdarın görevlerinden sadece orduya ilişkin olanlara detaylı olarak değinmiştir. Bu aslında onun güce verdiği önemin bir göstergesidir. Zira Machiavelli orduya, silahlara ve savaşla ilgili her türlü yöntem ve düzenlemelere önem veren hükümdarın iktidarını koruyabileceğini belirtmiştir.⁸⁴ Bu nedenle Machiavelli'ye göre hükümdar savaş fikrinden hiçbir zaman uzak kalmamalı ve ordu ile ilgili görevlerini her zaman yerine getirmelidir.⁸⁵ Bu görevler, ordunun düzenini sağlamak, talim ve terbiyesini yerine getirmek, ava gitmek gibi eylemsel, tarih okumak, tarihteki ünlü kişilerin girişim ve eylemlerini öğrenmek gibi kuramsal görevlerdir.⁸⁶

Hem Siyasetname'de hem de Hükümdar'da kadınlara ilişkin ilginç ifadeler yer verildiğini söylemek mümkündür. Nizamülmülk kadınların devlet işlerinden anlamadığını bu yüzden onlara devlet işi verilmemesi gerektiğini söylemektedir. Tarihin bütün dönemlerinde, hükümdarın karısı hükümdara hakim olduğunda fitne ve fesattan başka bir şeyin ele geçmediğini savunan Nizamülmülk, kadınların bir neslin devamı için var olduğunu ve bu yüzden devlet işleri ile uğraşmamaları gerektiğini söylemiştir.⁸⁷ Kadınlara yönelik benzer bir yaklaşımı, Machiavelli'nin Hükümdar adlı eserinde de görmek mümkündür. Machiavelli hükümdarın aşağılanmaktan ve nefret edilmekten neden uzak durması gerektiğini ele aldığı bölümde, hükümdarın kadınsı olarak tanınması durumunda aşağılanacağını ifade etmiştir.⁸⁸ Burada hükümdarın kadınsı olması, korkaklık, kararsızlık, güçsüzlük, ağırbaşlı olmama ile özdeşleştirilmiştir.

Machiavelli ve Nizamülmülk, devlet-toplum ilişkisini ele açış açısından da önemli farklılıklar göstermektedir. Nizamülmülk Siyasetname'de devleti yönetme yetkisini Allah'tan alan hükümdarın, dünya işlerini düzene sokmakla ve kamu düzenini sağlamakla görevli olduğunu söylemiştir.⁸⁹ Halk ise Allah adına bu yetkiyi kullanan ve tek otorite olan hükümdara itaat etmekle yükümlüdür. Halkın otoriteye itaat etmesi gerekliliği, hükümdarın Allah'ın emirlerini uygulayan kişi olmasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla hükümdara

83Machiavelli, *Hükümdar*, s. 46.

84Machiavelli, *Hükümdar*, s. 56.

85Machiavelli, *Hükümdar*, s. 57.

86 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 57-58.

87 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 255.

88Machiavelli, *Hükümdar*, s. 69.

89 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11.

itaat, aslında Allah'ın emirlerine itaattir. Ancak bu Nizamülmülk'ün devlet-toplum ilişkisini, tamamen emir-komuta üzerine oturttuğu anlamına gelmemektedir. Tam aksine Nizamülmülk, devlet-toplum ilişkisini karşılıklı sorumluluk çerçevesinde ele almıştır. Ona göre hükümdar Allah'ın emirlerine, halk da hükümdarın emirlerine uymakla sorumludur. Hükümdar sınırsız bir güce sahip değildir ve meşruiyetini Allah'tan alır. Nizamülmülk hükümdarın halka karşı adil ve şefkatli olması gerektiğini söylerken aslında otoritesinin sınırlı olduğuna da değinmiştir. Zira hükümdar bu durumun dışına çıktığında Allah'ın emirlerini çiğnemiş olur ve meşruiyetini kaybeder. Hükümdar ilahi kuralların dışında hareket eder ve halkına karşı zalim olursa Allah tarafından cezalandırılır.⁹⁰

Machiavelli'nin devlet-toplum ilişkisine bakışı ise daha farklıdır. Machiavelli'nin Hükümdar adlı eserinde birey ve toplum, siyasal iktidarın varlığını devam ettirebilmesinin aracıdır. Machiavelli'nin devlet-toplum ilişkisine yönelik değerlendirmeleri, insanın doğasının kötü olduğuna yönelik düşüncesi ve siyasal iktidarın birliğini ve bütünlüğünü önceleyen yaklaşımı üzerinden şekillenmektedir. Machiavelli'ye göre hükümdar topluma hiçbir zaman tam olarak güvenmemelidir. Çünkü ona göre insanın doğası kötüdür. İnsanları, “nankör, değişken, içten pazarlıklı, riyakar, korkak ve çıkarıcı” oldukları yönünde bir genellemeye tabi tutmaktadır.⁹¹ Dolayısıyla Machiavelli'ye göre hükümdar, siyasal iktidarın birliğini ve bütünlüğünü koruyabilmek için, insanın doğasının kötü olduğunu unutmamalı ve topluma karşı ona göre bir davranış sergilemelidir. Bu anlamda yine Hükümdar'da geçen şu ifade oldukça çarpıcıdır; “Eğer söz vermesini gerektiren gerekçeler ortadan kalkmış ve verdiği söz aleyhine dönecekse, akıllı biri verdiği sözü tutmaz ve tutmamalıdır. İnsanlar iyi yaratılışlı olmuş olsalardı, bu ilkenin geçerliliği olmazdı, ama kötü yaratılışlı oldukları için sana verdikleri sözü tutmayacaklarına göre, senin de sözünde durman gerekmez.”⁹² Machiavelli'de Nizamülmülk'ün aksine, egemenliğin dayandığı ve egemenliği sınırlayacak bir güç olmadığı için, hükümdarın topluma karşı davranışlarını sınırlayacak bir güç de yoktur. Hükümdar, temel amacı olan devletin birliğini ve bütünlüğünü korumak için, gerektiğinde zalim, zorba, cimri, baskıcı olabilir ve verdiği sözleri tutmayabilir.⁹³ Hükümdar devletin çıkarları noktasında her türlü baskıya ve güce başvurabilir. Bu noktada topluma düşen ise hükümdara koşulsuz boyun eğmektir. Çünkü toplum siyasal iktidarın devam ettirilebilmesinin aracıdır.

Hem Nizamülmülk hem de Machiavelli, hükümdarın devlet işleri ile ilgili kararlar verirken bilge insanlarla istişare etmesi gerektiğini belirtmiştir. Nizamülmülk'e göre

90Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 11-16.

91 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 64.

92Machiavelli, *Hükümdar*, s. 67.

93 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 60-68.

hükümdar, alimler ve cihan görmüşlerle istişare ederek devlet meseleleri ile ilgili karar vermelidir. Hükümdar, mesele ile ilgili olarak alimlerin görüşlerini dinlemeli ve ileri sürülen görüşleri karşılaştırarak en doğru olanı seçmelidir. Nizamülmülk devlet meseleleri ile ilgili olarak alimlerle istişare etmeyen hükümdarı, muhakeme yeteneğinden yoksun ve başına buyruk olarak tanımlamıştır.⁹⁴

Machiavelli'ye göre ise sağduyulu bir hükümdar, sarayına bilge insanları almalı, onlara devlet meseleleri ile ilgili sorular sorup fikirlerini almalı, huzurunda özgürce konuşmalarını sağlamalı ve her şey ile ilgili bilgi edindikten sonra son kararı yine kendisi vermelidir. Hükümdar bilgi sahibi olduktan sonra kesin ve net kararını vermeli, kararlarında inatçı olmalıdır. Kendisine söylenen her fikre kapılıp durmadan kararını değiştirmemelidir. Zira bu onun saygınlığını yitirmesine neden olur.⁹⁵

Nizamülmülk Siyasetname'de ordunun daha ziyade yapısı ile ilgili bilgiler vermişken, Machiavelli Hükümdar'da işlevi ile ilgili bilgiler vermiştir. Nizamülmülk'e göre ordunun tek bir ırktan teşkil olması tehlikeler doğurur. Bu yüzden orduda farklı ırklardan asker bulundurulmasına çaba gösterilmelidir. Askerlere verilecek maaş belirlenmiş olmalıdır ve bu maaş onların geçimlerini sağlamasına yetecek düzeyde olmalıdır. Askerler ihtiyaçlarını ve taleplerini, üstleri aracılığıyla hükümdara ulaştırmalıdır. Askerler, üstlerine karşı haddini aşarsa cezalandırılmalıdır.⁹⁶

Machiavelli'ye göre ise ordu, iyi yasalarla beraber hükümdarlıkların sahip olması gereken temel altyapıyı oluşturmaktadır. Ordu, devletin ayakta durmasını sağlayan unsurdur. Paralı askerler veya başka ülkelerden alınan yardımcı askerler ile oluşturulan ordu, siyasal iktidar için her zaman tehlikelidir. Bu yüzden bir hükümdar için en iyi ordu kendi öz güçleri ile oluşturduğu ordudur. Hükümdar, kendi öz güçlerine dayanan bir ordu kurmayı tercih etmeli ve ordu ile ilgili görevlerini sadece savaş zamanında değil barış zamanında da yerine getirmelidir.⁹⁷

Hem Siyasetname'de hem de Hükümdar'da iki devlet adamının savaşa ilişkin düşüncelerini görmek mümkündür. Nizamülmülk'ün savaşa ilgili düşüncelerine ilişkin en net ifadeler Siyasetname'nin sonunda yer almaktadır. Eserin son paragrafında yer alan "hükümdar düşmanlarla sonrasında barış olacağını hesap ederek savaşmalı; savaşı göz ardı etmeyecek şekilde barışa girişmeli" ifadesi, Nizamülmülk'ün savaşı tüm olasılıkların göz önünde

94Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 127-128.

95Machiavelli, *Hükümdar*, s. 90.

96Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 141, 143, 175.

97Machiavelli, *Hükümdar*, s. 46-59.

bulundurulması gereken bir süreç olarak algıladığını göstermektedir.⁹⁸ Nizamülmülk *Siyasetname*'de savaş ile ilgili düşüncelerini çok açık ifadelerle açıklamamış olsa da onun eserinde orduya ve ordunun yapılanmasına verdiği önem savaş önemli bir olgu olarak gördüğünün bir göstergesi olarak kabul edilmektedir. Machiavelli *Hükümdar* adlı eserinde savaş, hükümdarın en ince ayrıntısına kadar bilmesi gereken bir sanat olarak tanımlamıştır.⁹⁹ Ona göre savaş, siyasi iktidarın kazanılmasında ve korunmasında kullanılacak etkili bir yoldur.¹⁰⁰ Tüm hükümdarlıkların sahip olması gereken temel altyapı unsurlarından birinin güçlü silahlı kuvvetler olduğunu söylemesinin nedenlerinden biri de budur.¹⁰¹ Machiavelli'ye göre hükümdar savaş tarihini çok iyi bilmeli, savaş fikrinden hiçbir zaman uzak kalmamalı ve barış zamanında savaş zamanında olduğundan daha çok bu fikirle ilgilenmelidir.¹⁰² Machiavelli'nin bu düşünceleri, onun da Nizamülmülk gibi savaş tüm olasılıkların göz önünde bulundurulması gereken bir süreç olarak algıladığını göstermektedir.

Her iki devlet adamı da eserlerinde, doğrudan savaşın özüne ilişkin bilgiye yer vermekten ziyade savaşın araçsallığı üzerinde durmuştur. Her ikisi de savaşa iktidarı sağlamanın ve korumanın bir aracı olarak bakmış, savaşın doğasına veya meşruluğuna yönelik felsefi bir tartışmaya girmemiştir. Kuşkusuz ki bunda her iki düşünürün, yaşadıkları dönemin siyasi ortamı oldukça etkili olmuştur. Nizamülmülk sınırlarını savaş yoluyla genişleten bir devletin vezirliğini yapmaktaydı. Ayrıca Batinilerin, Karmatilerin, Hurreme-din taraftarlarının yayılmacılığı ve isyanları onu oldukça endişelendirmekteydi. Böyle bir ortamda savaş siyasi iktidarın varlığını korumak için başvurulan en temel çözüm yollarından biri olarak görmüştür. Machiavelli ise savaşlarla parçalanmış, sürekli olarak yabancı egemenliği tehdidi altında olan İtalya'yı incelemiştir. Savaşı İtalya'yı barbarların elinden kurtarmanın bir yolu olarak görmüştür.¹⁰³ Bu nedenle o da Nizamülmülk gibi savaşın doğasından veya meşru bir çözüm yolu olup olmadığından ziyade, siyasi iktidarın sağlanması ve korunması üzerindeki rolüne değinmiştir. Çünkü her ikisinin de yaşadıkları dönemde savaş sorunların çözümünde başvurulan olağan ve öncelikli bir yöntem olarak görülmüştür.

Machiavelli ve Nizamülmülk din-devlet ilişkisi konusunda birbirlerinden farklı fikirler öne sürmüştür. Nizamülmülk, hükümdarın hem dinin hem de devletin efendisi olduğunu söylemiştir.¹⁰⁴ Aslında Nizamülmülk'ün hükümdarın yönetme yetkisini Allah'tan

98Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 344.

99 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 56.

100Machiavelli, *Hükümdar*, s. 56.

101Machiavelli, *Hükümdar*, s. 46.

102Machiavelli, *Hükümdar*, s. 57.

103 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 97-101.

104 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 268.

aldığını söylemesi din ve devlet işlerinin tek bir otoritenin altında toplandığına açıkça işaret etmektedir. Nizamülmülk'e göre hükümdar dine zarar verecek dini bozuklara prim vermezse, hem hak yoldan ayrılmaz hem de memleketinde kötü emeller ve sapkınlıklar ortadan kalkar.¹⁰⁵ Bu yüzden ona göre dini işlerle ilgilenmek, hükümdarın temel görevi olan kamu düzenini sağlamanın bir parçasıdır.

Nizamülmülk Siyasetname'de hükümdarın din ile ilgili işlerine yönelik spesifik bilgi vermemiş daha ziyade dinin dünyevi işler ve kamu düzeninin sağlanması üzerindeki rolüne değinmiştir. Nizamülmülk'e göre hükümdar, görevlerini layıkıyla yerine getirebilmek için dindar, dini vecibelerini yerine getiren bir kişiliğe sahip olmalıdır.¹⁰⁶ Batını ve Karmati gibi sapkın ve Müslüman düşmanı olarak nitelediği mezheplerin yayılmasını engellemek hükümdarın görevlerinden biridir.¹⁰⁷ Hükümdar haftada bir veya iki defa din ulemasını huzurunda kabul ederek onlardan Allah'ın emirlerini ve peygamber kıssalarını dinlemelidir. Çünkü bu onun, dini ve dünyevi konularda izleyeceği çözüm yolları konusunda aydınlanmasını sağlar.¹⁰⁸ Siyasetname'de dikkat çekici bir nokta da Nizamülmülk'ün tüm Müslümanların siyasi ve dini otoritesi olan Abbasi halifesi ile Selçukluların siyasi ve dini otoritesi olan hükümdar arasındaki ilişkiler hakkında hiçbir şey söylememesidir. Siyasetname'de ilişkilerin boyutu veya nasıl olması gerektiği ile ilgili herhangi bir bilgi veya tavsiye bulunmamaktadır.

Machiavelli'nin din-devlet ilişkisine yönelik düşünceleri, dönemin Batı dünyasında önemli bir siyasi güç olan Kilise'nin etkisiyle şekillenmiştir. Machiavelli'ye göre Kilise (din), ulusal İtalyan devletinin birliğinin ve bütünlüğünün sağlanması önündeki en önemli engellerden biridir.¹⁰⁹ Kilise'nin dünyevi iktidarının genişlemesi ve İtalya üzerinde egemenlik kurması, hükümdar için büyük bir tehlikedir.¹¹⁰ Bu nedenle Machiavelli'ye göre din devletin yani hükümdarın kontrolü altında olmalıdır. Bu noktada pragmatist bir bakış açısı sergileyen Machiavelli devleti ayakta tutmak ve halkın desteğini kazanmak zor olduğu için, hükümdara, dindar olmasa dahi dindarmış gibi gözükmemesini tavsiye etmiştir.¹¹¹ Aslında bu düşüncesiyle dinin toplumsal yaşamın önemli bir unsuru olduğunu da kabul etmiştir. Onun kabul ettiği din, hükümdarın elinde olması gereken ve halkı kontrol etmeye, etkilemeye yarayan bir araçtır. Bu nedenle hükümdar, verdiği sözleri tutma konusunda veya eylemlerinde dine ve insanlığa

105Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 77.

106 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 13.

107 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 297-325.

108 Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, s. 77.

109Machiavelli, *Hükümdar*, s. 43-46.

110Machiavelli, *Hükümdar*, s. 43-46.

111Machiavelli, *Hükümdar*, s. 68.

aykırı davranışa da, bu aracı çok iyi kullanıp dindar gibi görünmelidir.¹¹² Çünkü Machiavelli'ye göre aksi bir durumda Kilise, üst bir otorite olarak hükümdarlığa egemen olur ve İtalya'nın ulusal birliği sağlanamaz.

Machiavelli'nin din-devlet ilişkisine yönelik en önemli eleştirisi, dünya işlerini tamamen Tanrı'nın ve yazgının yönettiğine inananlardır. Bu noktada insanın dünyanın değişimine hiçbir şekilde karşı koyamayacağı şeklindeki görüşü reddeden Machiavelli, dünya işlerinin yönetiminde yazgı ve insanın özgür istencinin yarı yarıya rol oynadığını savunmuştur.¹¹³ Aslında Machiavelli hümanist yaklaşımı derinden özümlediği için dünya işlerinin yönetiminde tamamen insanın özgür istencinin rol oynamasını istemiştir. Ancak kendi sürgün deneyiminin de etkisiyle insanın özgürlüğünün mutlak olmadığını görmüş ve yazgının rolünü kabul etmiştir. Tam bu noktada hükümdara yeni bir çözüm yolu sunan Machiavelli, yazgının engellenemeyen rolüne karşılık hükümdara, yazgısını kendi kontrolü altında tutmasını tavsiye etmiştir.¹¹⁴

Sonuç

Bu çalışmada, Nizamülmülk'ün ve Machiavelli'nin devlet yönetimine dair düşünceleri, onların en önemli eserleri olarak kabul edilen Siyasetname ve Hükümdar üzerinden incelenmiştir. Bu incelemede, her iki düşünürün din-devlet ve devlet-toplum ilişkisine bakışları, siyasal iktidarın kaynağı ve meşruiyeti ilgili düşünceleri, eserleri yazış amaçları, kullandıkları yöntem ve ne tür devletleri inceledikleri, ordu, kadınlar ve savaş ile ilgili düşünceleri, hükümdarın karar verme süreci, sahip olması gereken nitelikler ve görevleri ile ilgili düşünceleri ele alınmıştır. Bu konu başlıkları üzerinden, iki düşünürün değerlendirmelerinde ve tavsiyelerinde benzeştiği ve farklılaştığı noktalar, analiz edilmeye çalışılmıştır.

Nizamülmülk'ün ve Machiavelli'nin çalışmamıza konu olan eserleri üzerinden yaptığımız bu analizde her iki düşünürün de düşüncelerini belirli temel kavramlar üzerinden şekillendirdiği sonucuna varılmıştır. Nizamülmülk'te bu adalet kavramıyken, Machiavelli'de güç ve çıkar kavramlarıdır. Her ikisinin değerlendirmelerinde ve tavsiyelerinde görülen farklılıkların temelini burada yattığını söylemek mümkündür. Hem Nizamülmülk'ün hem de Machiavelli'nin devlet adamlarına sunduğu tavsiyelerin dönemin koşulları doğrultusunda

112 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 66-69.

113 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 94.

114 Machiavelli, *Hükümdar*, s. 93-96.

şekillenmiştir. Çalışma da görüleceği üzere İtalya'nın parçalanmışlığı Machiavelli'nin, Şii/Sünni rekabeti ise Nizamülmülk'ün düşünce ve tavsiyelerine doğrudan etki etmiştir. Bu anlamda her iki devlet adamının da eserlerini kaleme alırken gerçekçi ve pragmatik bir yaklaşım benimsediğini söylemek mümkündür. Machiavelli hükümdara en kısa yoldan İtalya'nın birliğini sağlamanın yollarını sıralarken, Nizamülmülk Büyük Selçuklu Devleti'nin bekasının nasıl sürdürüleceğini, iç ve dış tehditlerle nasıl mücadele edilmesi gerektiğini anlatmıştır.

Siyasal düşünceler tarihi veya siyaset teorisi üzerine yazılan eserlere veya yapılan tartışmalara bakıldığında, Siyasetname'nin hiçbir zaman Hükümdar kadar tartışılan ve ilgi gören bir eser olmadığı görmek mümkündür. Bunun nedenleri ayrı bir tartışma konusu olsa da en temel nedenin bilgi ve teoriye Batı merkezli bir bakış açısının hakim olması olduğu söylenebilir. Oysaki eseri Siyasetname'yi Hükümdar'dan yaklaşık 400 yıl önce kaleme alan Nizamülmülk, çalışmada da görüleceği üzere devlet yönetimiyle ilgili düşünceleri ve tavsiyeleri, oldukça önemli ve tartışılmaya değer olan bir devlet adamı ve düşünürdür. Bunu fark etmek için ise Batı merkezli oryantalist bakış açısının az da olsa dışına çıkmanın yeterli olacağını söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Adabağ, Necdet, “Giriş”, *Hükümdar* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010, s. vii-xxvi.
- Adalıoğlu, Hasan Hüseyin, “Siyasetnamelerin Klasik Kaynakları”, *Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 5/2 (2004): 1-21.
- Ağaoğulları, Mehmet Ali, “Niccolo Machiavelli: Prensın İktidarından Devlete”, *Sokrates'ten Jakobenlere Batı'da Siyasal Düşünceler* içinde, Ed. Mehmet Ali Ağaoğulları, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012, s. 319-354.
- Ayar, Mehmet Taha, “Sunuş”, *Siyasetname* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017, s. vii-xxvi.
- Gülenç, Kurtul, “Niccolò Machiavelli”, *Siyaset Felsefesi Tarihi: Platon'dan Zizek'e* içinde, Ed. Ahu Tunçel ve Kurtul Gülenç, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2013, s. 134-164.
- Kafesoğlu, İbrahim, “Nizamülmülk”, *İslam Ansiklopedisi Cilt 9* içinde, İstanbul: MEB Basımevi, 1993, s. 329–333.

- Keskintaş, Orhan, *Adalet, Ahlak ve Nizam: Osmanlı Siyasetnameleri*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2017.
- Köymen, Mehmet Altay, “Selçuklu Veziri Nizamülmülk ve Tarihi Rolü”, *Milli Kültür* 1/5, 1977: 9-16.
- Machiavelli, Niccolò, *Hükümdar*, Çeviren Necdet Adabağ, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Machiavelli, Niccolò, “Niccolò Machiavelli’nin Francesco Vettori’ye Yazdığı Mektup”, *Hükümdar* içinde, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Nizamü’l-Mülk, *Siyasetname*, Çeviren Mehmet Taha Ayar, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2017.
- Özaydın Abdulkerim, “Nizamülmülk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi/Cilt 33*, İstanbul: TDV Yayınları, 2007, s. 194–196.
- Skinner, Quentin, *Düşüncenin Ustaları: Machiavelli*, Çeviren Cemal Atila, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 2004.
- Tuncay, Mete, *Batı’da Siyasal Düşünceler Tarihi: Yeni Çağ*, İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2009.
- Türk, H. Bahadır, *Çoban ve Kral: Siyasetnamelerde İdeal Yönetici İmgesi*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2012.